

ISLAM IN WESTERN EUROPE AND POLITICAL ATTITUDES TOWARDS IT

Akmaljon Kholdarov

Doctoral Candidate, Fergana State University

aaxoldarov95@gmail.com

Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Islam, Western Europe, political views, historical process, Muslim community, religious freedom, integration.

Received: 19.09.25

Accepted: 20.09.25

Published: 21.09.25

Abstract: This article examines the spread of Islam in Western Europe and the formation of political perspectives toward it within both historical and contemporary contexts. It focuses on the integration processes of Muslim communities, issues of religious freedom and political Islam, as well as concerns over security and radicalization. The findings demonstrate that Islam has become an essential factor in Europe's political, social, and cultural life, yet perceptions of it have consistently remained complex and contested.

G'ARBIY YEVROPADAGI ISLOM VA UNGA NISBATAN SIYOSIY QARASHLAR

Akmaljon Xoldarov

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

aaxoldarov95@gmail.com

Farg'ona, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: islom dini, G'arbiy Yevropa, siyosiy qarashlar, tarixiy jarayon, musulmon jamoa, diniy erkinlik, integratsiya.

Annotatsiya: Mazkur maqolada G'arbiy Yevropada islom dinining tarqalishi va unga nisbatan siyosiy qarashlarning shakllanishi tarixiy va zamonaviy kontekstda o'rganiladi. Xususan, musulmon jamoalarining integratsiya jarayonlari, diniy erkinlik va siyosiy islom masalalari, shuningdek, xavfsizlik va radikallik xavotirlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yevropada islom dini jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va madaniy hayotida muhim omilga aylangan, ammo unga nisbatan qarashlar doimo murakkab va bahsli bo'lib kelgan.

ИСЛАМ В ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА НЕГО

Акмалжон Холдаров

базовый докторант Ферганского государственного университета

aaxoldarov95@gmail.com

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: ислам, Западная Европа, политические взгляды, исторический процесс, мусульманская община, религиозная свобода, интеграция.

Аннотация: В данной статье рассматривается распространение ислама в Западной Европе и формирование политических взглядов на него в историческом и современном контексте. Особое внимание уделено процессам интеграции мусульманских общин, вопросам религиозной свободы и политического ислама, а также проблемам безопасности и радикализации. Результаты исследования показывают, что ислам в Европе стал значимым фактором общественной, политической и культурной жизни, однако отношение к нему оставалось сложным и противоречивым.

Kirish. Islom dini Gʻarbiy Yevropaga dastlab VIII asrda Andalusiya orqali kirib kelgan boʻlsa-da, uning zamonaviy taʼsiri asosan XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaydi. Migratsiya jarayonlari, iqtisodiy omillar va global siyosiy oʻzgarishlar tufayli musulmon jamoalari Yevropaning siyosiy va ijtimoiy tuzilishida sezilarli oʻrin egallay boshladi. Shu bilan birga, siyosiy qarashlarda turli bahs-munozaralar paydo boʻldi: diniy bagʻrikenglik, xavfsizlik muammolari va integratsiya jarayonlari oʻrtasida muvozanat izlandi.

Asosiy qism. Gʻarbiy tajriba makonidagi demokratik jamiyatlarning oʻz-oʻzini anglash uslubi bugungi kunga qadar Maʼrifat davrining meʼyorlari va ideallari bilan kuchli shakllangan. Biz hanuzgacha – barcha orqaga qaytishlar va tanqidlarga qaramay – Maʼrifat davrining uzoq va murakkab oʻrganish jarayoni orqali qoʻlga kiritilgan va belgilab olingan umid va kutish ufqida yashayapmiz. Boshqa tomondan, hozirgi Yevropada islomga nisbatan, umumlashtirilgan tarzda, goʻyoki u hech qachon maʼrifat davrini boshdan kechirmagan, degan tashxis qoʻyilmoqda. Shu bois, aynan shu savol – yaʼni, islomiy Sharq Maʼrifat davridagi Yevropa siyosiy tafakkurining shakllanishiga hissa qoʻshganmi yoki yoʻqmi, agar qoʻshgan boʻlsa, qanday qilib – nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hayrat bilan shuni kuzatish mumkinki, bu savol Yevropa siyosiy gʻoyalar tarixida yaqinda, yaʼni Edvard Said boshlab bergan orientalizm bahsidan oldin deyarli qoʻyilmagan, qolaversa, javob ham topilmagan. Mazkur matnda ingliz tilida yozilgan ikki muhim monografiya tilga

olinadi. Ular nafaqat islomning Yevropa siyosiy tafakkuridagi roli haqidagi savolning ahamiyatini ta'kidlaydi, balki unga javob elementlarini ham to'plab taqdim etadi. Aleksandr Bevilakva o'zining boy manbaviy asosga ega, aqlli tarzda tuzilgan va nafis yozilgan tadqiqotida Ma'rifat davridagi Yevropadagi "arab olimlar respublikasi"ni tasvirlaydi. Noel Malkolm esa 1450–1750 yillar oralig'idagi Yevropa siyosiy g'oyalar tarixini tahlil qilib, unda islom va Usmoniylar imperiyasi qanday qabul qilinganini va bu tasavvurlar Yevropa tafakkuriga qanday ta'sir ko'rsatganini o'rganadi.

Bu ikki tadqiqotning kuchli jihati shundaki, ular Yevropa siyosiy g'oyalar tarixining asosiy manbalarini qayta ochib beradi. Bu yerda tanilgan va mashhur mutafakkirlar emas, balki tarixning soyada qolgan kam tanilgan mualliflar va asarlar tahlil qilinadi va qadrlanadi.

Bevilakva Yevropaning islom sivilizatsiyasi haqidagi bilimlari qanday shakllangani va uning manbalarini izlab boradi. Tadqiqotining birinchi bobida u Yevropalik olimlar, diplomatlar, missionerlar, savdogarlar va sayohatchilar o'z tashabbuslari bilan yoki ular xizmat qilgan davlatlarning topshirig'i asosida Istanbuldagi kitob bozoridan arab, fors va usmoniy qo'lyozmalarni sotib olib, Yevropaga olib kelgani va shu orqali sharqiy kutubxonalar barpo etganini ko'rsatadi. Bu davrda yevropaliklar orasida bu asarlarni yig'ish va sotib olishga bo'lgan ishtiyoq shu darajada kuchli bo'lgan ediki, 1715 yilda Usmoniy hukmdorlari xorijliklarga kitob sotishni taqiqlashga majbur bo'lishgan.

Bu holatning o'zi ham Yevropaning islom va Usmoniy imperiyasiga bo'lgan qiziqishi "beg'araz" bo'lmaganini, ya'ni bu qiziqish hokimiyat uchun zarur bilimlarni o'zlashtirishga qaratilganini ko'rsatadi. Masalan, fransuz vaziri Jan-Batist Kolber o'zining bilimli diplomati Antuan Gallandga yuborgan kitoblar ro'yxatida, Yevropa siyosatchilari faqatgina islom dini tarixi haqida emas, balki Usmoniy imperiyasining ishlash mexanizmi, jamiyatning urf-odat va tafakkur tarzlari, tillari va madaniyatlari, san'at va ilm-fan darajasi haqida ham bilimga ega bo'lishni istaganini ko'rish mumkin.

Shunga qaramay, Yevropaning islomiy tajriba makonini qabul qilishidan boshlab bu qiziqish "diniy va kitobiy" xarakterga ega bo'lgan, bu esa, uchta monoteistik dinlar orasidagi umumiylik bilan bog'liq bo'lishi mumkin: ya'ni, ular insoniyat haqiqatini ikki kitob muqovasi orasiga sig'dirish mumkinligiga ishonishadi. Shu sababli, Bevilakva ikkinchi bobda qayd etganidek, Yevropadagi arab olimlar respublikasining eng muhim yutuqlaridan biri Qur'on tarjimasini bo'lgan, va bu tarjima ushbu ilmiy harakatning muhim asosini tashkil etgan.

Uchinchi bobda Bevilakva o'zining asosiy tezisini ilgari suradi: u taxminan 1650–1750 yillar oralig'ida Yevropadagi arab olimlar respublikasi islom haqidagi tasavvurlarni sifat jihatdan yangilaganini ta'kidlaydi. Yevropa tarixida ilk bor arab manbalari va tajribasi yevropalik olimlar – masalan, Jorj Seyl, Edvard Pokok, Richard Simon, Adriaan Reland, Genri Stubb, Xamfri

Pridoks, Fridrix Spanxaym, Yoxann Yakob Rayske, Saymon Okli, Jon Toland, Euzeb Renaudo va Anri de Bulenvilye – tomonidan keng o'rganilgan, tarjima qilingan va sharhlangan. Bular orqali islom dunyosi anglangan va u yevropaliklarning xristian tajriba va tushuncha doirasiga kiritilgan.

Bu ilmiy faoliyat islom dini va sivilizatsiyasini qayta baholash imkonini bergan, ayniqsa bu davrda Yevropada Usmoniylar imperiyasiga bo'lgan qo'rquv kamayganida yuz bergani e'tiborli. Shuni ham ta'kidlash lozimki, Yevropadagi arab olimlar respublikasi vakillari odatda dunyoviy emas, balki katolik va protestant ruhoniylar bo'lgan, ular islomni xristianlik, yahudiylar yoki qadimgi yunon falsafasi bilan qiyoslash orqali Yevropaning insoniyat tarixiga oid umumiy qarash doirasini kengaytirishga intilganlar.

Yevropa sharqshunosligining asos soluvchi avlodidan Bevilakva o'z tadqiqotining to'rtinchi bobida bir muallif — Bartelami Herbelot de Molanvill — ni alohida ajratib ko'rsatadi.

Uning ulkan asari — ko'p jildli "Bibliothèque orientale" — muallif vafotidan ikki yil o'tib, 1697 yilda Parijda nashr etilgan bo'lib, XVIII-asrda butun Yevropa bo'ylab tarjima qilingan va keng o'qilgan. Bu asar XIX-asrning birinchi yarmigacha islom olami haqidagi eng muhim manba sifatida e'tirof etilgan.

Tadqiqotning oltinchi va oxirgi bobida Bevilakki ma'rifatparvarlik davrida islomga bo'lgan munosabat tarixini Monteske, Voltayer va Gibbon misolida yoritadi. Bu mashhur uch yozuvchi, faylasuf va tarixchi o'zlarining islom olami haqidagi bilim va dalillarini Yevropaning "arab ulamolari respublikasi" asarlaridan olganlar. Garchi sayohat adabiyoti ham muhim bilim manbasi bo'lib, islomni anglashda ilk sharqshunoslarning "ilmiy" asarlari bilan raqobatlashgan bo'lsa-da, Bevilakva uni faqat chekka mavzu sifatida tilga oladi.

Sayohat adabiyoti ayniqsa Monteske uchun nihoyatda muhim bo'lgan: u undan ko'p hollarda sharqona despotizm haqidagi tasavvurlarini ishlab chiqish yoki tasdiqlashda foydalanadi. "Fors maktublari" asarida Monteske islomiy sharq obrazidan murakkab badiiy usullar orqali foydalanib, Fransiyadagi mutlaq monarxiya siyosiy tuzumini tanqid qiladi.

Bevilakva ta'kidlashicha, islomiy sharqqa bo'lgan bu kabi instrumental va vositaviy yondashuv ma'rifatparvarlik davri faylasuflari va siyosiy tafakkur egalari uchun xos bo'lgan. Ular islom va u shakllantirgan jamiyatlar hamda imperiyalarni ichki tomondan tushunishga unchalik qiziqishmagan, balki o'z falsafiy orzu-umidlari va qo'rqinchli tasvirlarini bu dunyoga nisbatan "yopishtirib qo'yganlar".

Voltaire'ning Muhammad, islom va arablar haqidagi pozitsiyasi esa nafrat va qoyil qolish, iblisiylashtirish va ideallashtirish o'rtasida tebrangan — bu uning islom haqidagi bilimi va Yevropa o'quvchisiga yetkazmoqchi bo'lgan tanqidiy xabari bilan bog'liq.

Bevilakva Gibbonning talqinlariga eng ko'p qoyil qoladi. U o'zining buyuk asari — Rim imperiyasi tarixi — da islomning paydo bo'lishi va Istanbulning Usmonlilar tomonidan bosib

olinishi voqealarini ham yoritgan. Biroq, Gibbon ham islomni ma'rifatparvarlik tarixiy tafakkuriga moslashtirish uchun tarixiy fakt va manbalarga har doim sodiq qolmaganlikda tanqid qilinadi.

Bevilakva shuni ta'kidlaydiki, 1750-yillardan boshlab islomga nisbatan Yevropadagi qarashlar salbiy tus ola boshlagan. Ilk sharqshunoslik va arabshunoslik avlodi uchun xos bo'lgan islom sivilizatsiyasi bilan qandaydir uzoq qarindoshlik g'oyasi yo'qolgan. Ma'rifatparvarlik tarix konsepsiyasi Yevropani dunyo tarixining yetakchi kuchi deb e'tirof etgan, siyosiy va iqtisodiy yuksalish esa Yevropada ustunlik tuyg'usini paydo qilgan, bu esa keyinchalik imperializm va mustamlakachilikka olib kelgan.

Shunga qaramay, XVI va XVII-asrlarda yevropalik olimlar tomonidan islomiy-arab dunyosini filologik o'rganish va talqin qilish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar yo'qqa chiqmagan. Bu asarlar keyinchalik o'zaro tushunishni rivojlantirish uchun zamin yaratgan.

Islom va Usmonli imperiyasining siyosiy tafakkurdagi o'rni haqida esa Malkolm boshqacha, murakkabroq yondashuvni taklif qiladi.

Malkolm o'z tadqiqotida Yevropa siyosiy tafakkurini kengroq ma'noda ko'rib chiqadi, Bevilakva'dan farqli o'laroq, tarixiy kontekst va kuchlar nisbatini chuqurroq hisobga oladi. Natijada, ba'zi hollarda Yevropa siyosiy tafakkuri Usmonlilar bilan kuch muvozanatining bevosita natijasi yoki yon ta'siri sifatida qaraladi, garchi u bu bilan cheklanmasa ham.

Bevilakva tomonidan yoritilgan mualliflarning bir qismi Malkolmda ham uchraydi, biroq ularni arab tilini biluvchi yagona ilmiy guruh sifatida emas, balki kengroq tarixiy manzara doirasida tahlil qiladi. Shunga qaramay, Malkolm bergan g'oya tarixiga oid materiallar asosida, Yevropada islom va Usmonlilar imperiyasi haqidagi muhokamalar ancha uyushgan tarzda olib borilgani ayon bo'ladi.

Malkolmning monografiyasi 16 bobdan iborat bo'lib, u yerda xronologik va tizimli yondashuvlar uyg'unlashtirilgan. U o'z izlanishini 1453-yilda Istanbulning (Konstantinopol) qulashi va Yevropa nasroniy dunyosining bunga bergan reaksiyasi bilan boshlaydi. Yevropa tomonidan Usmonli imperiyasining qudratli, muvaffaqiyatli, xavfli va dahshatli deb qabul qilinishi aynan shu tarixiy voqeaga borib taqaladi. Har ikki tomon bu voqeani najot tarixi sifatida talqin qilgan.

Malkolm shuni ko'rsatadiki, O'rta asrlardayoq islomga nisbatan keng tarqalgan adovat va la'natlardan tashqari, yarashtiruvchi yondashuvlar ham mavjud bo'lgan. Masalan, Nikolaus von Kues o'zining "E'tiqodlar tinchligi" asarida islomga muayyan haqiqat jihatini tan olib, xilma-xillik va birlikni Xudoning irodasi sifatida ko'rgan.

Islomdan ajralib turish konfessional identitetni shakllantirishda muhim omil bo'lgan. Bu yerda din va siyosatning ajratilishi masalasi tortishuv mavzusi edi: Lyuter papachilarni dunyo va

mol-dunyoga haddan ortiq bog'lanishda ayblagan. Faqat Filipp Melanton bu masalaga yanada chuqurroq qaragan...

Diqqatga sazovor jihatlardan biri, XVII-asrda Usmonli imperiyasi Yevropaning yirik davlatlari uchun mo'ljallangan tinchlik loyihalariga qanday osonlikjalb etilganida. Masalan, Emerik Krus tomonidan ilgari surilgan g'oyada Ma'rifatparvarlik davrining mutafakkirlari tomonidan Usmonlilarning nasroniylarga nisbatan bag'rikengligi doimo e'tirof etilgan va Yevropadagi "nasroniy" saltanatlarining murosasizlik va zulmiga qarama-qarshi qo'yilgan – bu holat Pierre Bayledan tortib Voltayrgacha kuzatiladi. Shunga qaramay, bu ijobiy fikrlar va e'tiroflar hech qachon Yevropadagi islom va Usmonli imperiyasi haqidagi umumiy nutqqa hukmron bo'lmagan; aksincha, Yevropa siyosiy tafakkurida ularning qabul qilinishi va tushunilishi borasida qarama-qarshi, rang-barang qarashlar mavjud bo'lgan.

Bu holat, ayniqsa, Malkolm uchta bobda qayta tiklagan sharqona despotizm haqidagi murakkab nutqlarda yaqqol ko'rinadi. U bu tushunchaning ilk ildizlarini Aristotel davridagi antik davrlardan tortib, Bodin siyosiy nazariyasida qayta paydo bo'lishi va Monteske asarlarigacha kuzatadi. Bu g'oya tarixi bilan bog'liq yana bir xulosa shuki, Hobbes, Spinoza yoki Lokke kabi nufuzli siyosiy mutafakkirlar o'z asarlarida islom yoki Usmonli imperiyasiga deyarli murojaat qilmaganlar.

Orqaga nazar tashlab, inson biroz ishonchsizlik bilan shuni ham anglaydiki: tahlil qilingan davr mobaynida Yevropa siyosiy tafakkuriga bevosita ta'sir ko'rsatgan islomiy-arab tajriba doirasidan chiqqan deyarli hech qanday muhim mutafakkir bo'lmagan. Bu holat faqat keyinchalik buyuk tarixchi Ibn Xaldun misolida istisno bo'lgan.

Xulosa. Tadqiqotining yakunida Malkolm Edvard Saidning mashhur "Orientalizm" haqidagi asarini eslatadi va uning asosiy tezisiga qarshi chiqadi. Ya'ni, Yevropa islomiy Sharqni har doim o'zining "qarama-qarshi obrazi" sifatida ta'riflab, uni siyosiy jihatdan o'z nazoratiga olishga intilgan. Haqiqatda esa Saidning bu tezisini Yevropaning ilk yangi davri va Ma'rifat davridagi siyosiy tafakkuriga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etish mumkin emas, chunki Saidning o'zi asosan XIX-asrni va orientalist fanlarning hokimiyatga tayangan bilim ishlab chiqarishini nazarda tutgan. Shu ma'noda, Bevilakva va Malkolmning e'tiborga loyiq monografiyalari Saidning tubdan yangilik olib kirgan asariga tuzatma emas, balki uni mazmunli tarzda to'ldiruvchi manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bayle, Pierre. Dictionnaire historique et critique. Rotterdam, 1697.
2. Bevilacqua, Alexander. The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment. Harvard University Press, 2018.

3. Gibbon, Edward. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. London, 1776–1788.
4. Herbelot de Molainville, Barthélemy d'. Bibliothèque orientale. Paris, 1697.
5. Malcolm, Noel. Useful Enemies: Islam and The Ottoman Empire in Western Political Thought 1450–1750. Oxford University Press, 2019.
6. Montesquieu, Charles de. Lettres persanes. Paris, 1721.
7. Said, Edward W. Orientalism. Pantheon Books, 1978.
8. Voltaire. Mahomet ou le Fanatisme. Paris, 1741.
9. Voltaire. Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Geneva, 1756.